

ОСОБИСТІТЬ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

У статті розглядаються проблеми формування особистості політичного лідера та його роль в сучасній незалежній Українській державі.

Ключові слова: особистість, лідер, індивід, типологія, риси, статус, держава.

Постановка проблеми. У політології, психології, соціології та ряді інших наук про людину і суспільство широко розповсюджені поняття "особистість", "індивід", "лідерство". Вивчення їх соціального значення має важливе прагматичне спрямування, служить виробленню засобів ефективного керівництва, вихованню, формуванню і відбору еліти нації.

Особистість – поняття, вироблене для відображення біосоціальної природи людини, розгляду її як індивідуума, як суб'єкта соціокультурного життя, що розкривається в контексті соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності. Під "особистістю" розуміють стійку систему соціально значущих рис, що характеризують особу як члена суспільства або спільноти, тобто це індивід, який усвідомлює свою індивідуальність.

Лідер (англ. ведучий) – це авторитетний член політичної, суспільної організації чи об'єднання або малої групи, особистий вплив якого дозволяє йому відігравати провідну роль в соціальному житті.

Поняття "індивід" (лат. неподільний) визначає родову належність людини, як окремого представника людського роду, з набутими та природженими особливостями, носія індивідуально-своєрідних психофізичних рис.

Кожне з визначених понять являє собою систему певних психолого-політичних властивостей та рис, які є необхідними для адекватного прояву соціального життя людини в сучасному суспільстві. Тому проблема особистості політичного лідера набуває все більшої актуальності в теоретико-політичних дослідженнях, які проводяться у межах сучасної політичної психології. Водночас наявність різноманітних, навіть суперечливих концепцій вимагає додаткового ретельного їх аналізу і теоретичного узагальнення, що повинно стати основою для формування лідера нової генерації.

Результати теоретичного аналізу. Досліджуючи проблему особистості політичного лідера, слід мати на увазі, що особистості взагалі характерний такий рівень психічного розвитку, який дозволяє їй свідомо керувати власною поведінкою і діяльністю. Суть особистості виражає, як відомо, її самосвідомість, суб'єктивність, здатність діяти свідомо й відповідально. Тому особистістю можна назвати людину, яка досягла такого рівня соціального розвитку і самосвідомості, який дозволяє їй знаходити і обирати серед цінностей культури особистісні смисли, самостійно виконувати відповідну перетворювальну діяльність, свідомо і відповідально здійснювати саморегуляцію діяльності і поведінки в цілому. Особистість є категорією і предметом вивчення політичної психології і з цієї точки зору – це сукупність вироблення звичок і уподобань, психічний настрій і тонус, соціокультурний досвід і набуті знання, набір психофізичних рис і особливостей людини, її архетип, що визначають повсякденну поведінку і зв'язок з суспільством і природою.

Формування особистості – процес соціального розвитку людини, становлення її як суб'єкта діяльності, члена суспільства, громадянина. Виявляється і формується вона в процесі свідомої діяльності і спілкування, поєднує в собі риси загальнолюдського, суспільно значущого й індивідуального. Відбувається цей процес завдяки засвоєнню гуманітарних знань, виховному впливу сім'ї, школи, суспільства, взаємодії з культурними традиціями, здатністю людини пристосовуватися до зовнішнього оточення, участі в громадському житті, свідомій її підготовці до самостійного життя.

Щодо "індивіда", то вчені вважають: з'являючись на світ як індивід, людина включається в систему суспільних відносин і процесів, у результаті чого набуває особливої соціальної якості – стає особистістю. Це відбувається завдяки тому, що людина, включаючись у систему суспільних зв'язків, виступає суб'єктом – носієм свідомості, яка формується і розвивається у процесі діяльності. Тобто індивід ототожнює загальні властивості людини, як організму, а індивід, який усвідомлює свою індивідуальність, і є особистість.

Отже, особистість – дуже складне ціле, в якому умовно можна виділити три основні блоки. Це спрямованість особистості (система її ставлення до навколишнього світу – мотиви, потреби, почуття, інтереси); можливості особистості (здібності); психологічні особливості поведінки особистості (темперамент, характер).

Зміст, структура кожного із зазначених блоків має важливе значення для становлення політичного лідера, але особливої уваги, на наш погляд, заслуговує спрямованість, до якої входять усвідомлені та малоусвідомлені мотиви. За домінуючою в діяльності та поведінці людини мотивацією розуміють, як

відомо, три основних види спрямованості: спрямованість на взаємодію, спрямованість на завдання (ділова спрямованість) і спрямованість на себе (особиста спрямованість). Крім того, в залежності від змісту та сфери її впливу виділяють: трудову, суспільно-політичну, пізнавальну, культурну та іншу спрямованості, в яких проявляються види соціальної активності, можливості конкуренції та суперництва в різних сферах суспільно-політичної діяльності. До психологічних особливостей поведінки особистості, яка постійно проявляється в життєдіяльності політичного лідера, відноситься його характер, як сукупність рис, що визначають ставлення до виконання своїх обов'язків та навколишнього оточення.

До числа ситуативних факторів, що впливають на психологію та діяльність лідера в першу чергу відноситься тип політичного устрою та політична культура даної країни. Політична система і політична культура суспільства дають той мінімальний набір психологічних характеристик, які забезпечують сходження особи на вершину влади. В умовах демократичного і правового суспільства національний лідер повинен постійно доказувати всім іншим і самому собі особисту дієздатність і політичну ефективність, і саме ця необхідність, а не просто виконання ролі носія вищої влади, є основою його діяльності.

Феномен політичного лідерства цікавий з огляду на те, що він налаштовує суспільство на модернізацію та ефективні політичні перетворення. Політичне лідерство – важлива складова політичного процесу в державі, особливо при проведенні виборчої кампанії. Знання про зростання авторитету лідера, соціопсихологічні характеристики, масштаб впливу на оточення, підконтрольність інститутам громадянського суспільства – все це набуває особливої актуальності в сучасній політичній дійсності.

В історичному плані феномен політичного лідерства з'являється ще в античні часи. У стародавній Греції ще з реформами Солона поступово формувався стан рівності громадянських і політичних прав для всіх громадян полісу. Демократія в Античності ніколи не була нічим іншим, як владою, що знаходилася в руках народу, який складався з громадян міста. Реформи Солона сформували цензову демократію, рівність громадян при прийнятті рішень, що розширило державний суверенітет як електорату, так і суб'єкта рішень. А тоді, як зазначав Аристотель, коли народ – господар виборів, він господар і в уряді. Водночас, народ почав залежати від промовців, оскільки він брав участь в обговоренні та рішеннях усіх справ щодо мирних договорів, культурного, побутового виробництва, адже якщо все стало залежати від народу, то народ тепер залежав від слова.

Прагнучи зберегти закономірності суспільного життя, античні мислителі підмітили, що там, де формується етнос чи соціум, неодмінно знаходяться й свої лідери. Це найдосвідченіші, найсильніші й найсміливіші люди, яких підтримують і визнають одноплемінники, громадяни. Геродот, Плутарх, Тіт Лівій та інші історики у своїх працях чільне місце відводили діяльності тих, кого ми називаємо сьогодні політичними лідерами, адже бачили в героях, монархах і полководцях справжніх творців історії.

Великого значення проблемі політичного лідерства надавали також мислителі наступних часів: Н. Макіавеллі, Т. Карлейль, Р. Емерсон, Ф. Ніцше, Г. Тард та ін. Хоча вони вкладали неоднаковий зміст у це поняття, їх концепції справили значний вплив на сучасне розуміння політичного лідерства. З того часу кожна історична епоха потребувала і народжувала свого лідера. Випадкових провідників не було, оскільки вони завжди були "дітищем свого часу", відгуком на його запит. Випадковими могли бути лише окремі політики, які не заслуговували на звання політичного лідера, хоча нерідко досягали найвищих державних і партійних посад. Серед численних претендентів на цю роль історія найчастіше вибирала того, хто найбільше відповідав потребам часу.

Отже, народні лідери стали насамперед такими в силу свого слова, майстерності, переконливості. Так історично найвпливовішою серед дійових осіб політичної сфери стала особа демократичного лідера. З того часу з'явилося немало теорій, які по-різному визначають складне явище політичного лідерства та його ролі в житті суспільства.

Лідерство – це своєрідна соціально-історична потреба людей в організації своєї діяльності. У сучасній політології, політичній психології і соціології воно не має однозначного визначення, та незважаючи на всі розбіжності, їх усіх єднає спільний предмет науково-теоретичних пошуків – політичний лідер і однозначне його розуміння як людини, котра завдяки своїм особистим якостям має переважний вплив на інших членів суспільної групи. Такий підхід дає підстави сформулювати найбільш прийнятне загальне поняття. Політичне лідерство – це процес міжособистісної взаємодії, в ході якого авторитетні особи, наділені реальною владою або можливостями політичного впливу на людей, здійснюють легітимний вплив на суспільство чи певну його соціальну групу, які добровільно віддають їй частину своїх політико-владних повноважень і прав. Кожному етапу суспільного розвитку, кожній соціальній групі, політичній системі й політичному режимові властиві свої методи формування, виховання й рекрутування політичних лідерів. За умов тоталітаризму й авторитаризму лідерів у сучасному загальнодемократичному розумінні не існує, а є диктатори, номенклатура і бюрократія, які прориваються до влади не за законами політичного лідерства, а за своїми власними правилами "захоплюючого права", використовуючи монополію на знання, організацію та засоби виробництва.

В умовах демократизації та децентралізації політичних сил значно розширилося тлумачення самого лідерства. До політичних лідерів останнім часом відносять не лише тих, хто обіймає офіційні керівні посади в державі, але й популярних і впливових учасників політичного життя або регіональних політичних керівників, які діють по-новаторському, сміливо і незалежно. Тому політичним лідером можна вважати

будь-якого учасника політичного процесу, який прагне і здатен консолідувати зусилля оточуючих й активно впливати на цей процес задля досягнення означених і поставлених ним цілей.

Внутрішній потенціал політичного лідерства відображається в його типології. Однак як не існує в політології однозначного тлумачення проблеми політичного лідерства, так і немає єдиної його класифікації. Найпоширенішою типологією лідерства є запропонована Максом Вебером, в основу якої покладено типи суспільного правління. Відповідно розрізняють три основні типи: традиційне лідерство (засноване на звичаях, традиціях – основними в управлінні державою); раціонально-легальне лідерство (обране демократичним шляхом і несе відповідальність перед виборцями); харизматичне лідерство (засноване на вірі мас в особливий "дар благодаті", в надлюдську магічну силу). Останнє виникає в критичні періоди розвитку суспільства. Якщо в основі першого лежить звичка, другого – розум, то третій спирається на віру в емоції, сліпе поклоніння, харизму.

Завдяки авторитету й особистому впливу політичний лідер відіграє визначальну роль у здійсненні влади над організацією, до якої він належить і очолює. Функціонально він покликаний формувати політичний курс, стратегію і тактику. Його діяльність здійснюється теж на трьох взаємопов'язаних рівнях: перший – здійснення функції оцінки (від лідера чекають авторитетної і мудрої оцінки групових ситуацій); другий – вироблення лінії поведінки (визначення від імені групи напрямку її дій з метою розв'язання проблеми); третій – виконання мобілізуючих функцій (лідер повинен домагатися підтримки всієї групи або її більшості в оцінці ситуації і реалізації наміченого плану). Взагалі, політичний лідер має бути наділений багатьма визначальними рисами. Зокрема він повинен вміти ліквідувати, а ще краще, не допустити політичного конфлікту. Він повинен мати здібність відчувати політичний час, адже вважається, що лідер, який іде на компроміс раніше, ніж треба, втрачає авторитет, а лідер, який іде на компроміс пізніше, ніж треба, втрачає ініціативу.

Серед інших проблем особливий інтерес становить психологічний аспект формування політичного лідера. Засновниками політико-психологічного підходу до вивчення проблеми лідерства вважають американських вчених, представників чиказької психологічної школи політики. Вони виконали багато досліджень, присвячених політико-психологічним проблемам лідерства, особливо відносинам лідера з оточенням. Останнє має велике значення для суспільства перехідного стану.

Досить відомою стала також психологічна концепція лідерства франкфуртської школи, представники якої Т. Адорно, Г. Маркузе та інші розглядали питання лідерства без свідомого нахилу до авторитаризму у психології широких мас у тих країнах, де існували тоталітарні режими. Психологічним аспектам лідерства присвячені також публікації, що з'явилися останнім часом у російській політології.

Вченими розроблено соціально-психологічну типологію лідерства і запропоновано такі ознаки його класифікації: історизм – тип людства залежить від характеру епохи; масштабність – лідери загальнонаціональні, регіональні, певного класу чи групи; класовість – інтереси якого класу, соціальної групи захищає лідер; ставлення до існуючого устрою, організації – "функціональний", "стабілізуючий", "дисфункціональний"; здатність до лідерства – перетворення на лідера завдяки власним якостям або через обставини; ініціативність – здатність продовжувати розпочату справу.

Щодо статусу політичного лідера, то його розглядають з таких поглядів: функціонально-рольового (йдеться про певний статус, що його завоював будь-який член групи, колективу); професійного (у цьому разі має значення місце лідера серед інших у професійній ієрархії стосовно конкретної предметної сфери діяльності); морально-етичного (такий статус пов'язаний з характером оцінки колективом особистісних людських морально-етичних якостей лідера); самооціночного (цей статус досить своєрідний, оскільки оцінка оточення лідера часто не збігається з його самооцінкою або навіть принципово відрізняється від неї).

На думку провідних соціальних психологів, лідерство потрібно розглядати з урахуванням трьох складових – змісту, стилю і характеру діяльності лідера. Так, за змістом діяльності: лідер – натхненник, лідер – виконавець, лідер – натхненник і виконавець водночас. За стилем керівництва: авторитарний, демократичний, такий, що поєднує авторитаризм з демократизмом. За характером діяльності: універсальний, ситуативний.

Лідерів класифікують також за їх політичною активністю, за ставленням до власної компетенції. За цією класифікацією вирізняють лідерів – новаторів, координаторів, консерваторів, бюрократів та ін. Політичне лідерство притаманне різноманітним формам соціально-політичної організації. Існує декілька теорій лідерства, що докладно з'ясовують суть соціального явища політичного лідерства. Це, насамперед, теорія рис, що сформувалася на основі виявлення якостей, притаманних ідеальним лідерам – героям. Суть її полягає в поясненні політичного лідерства видатними якостями особи. Серед рис, характерних політичному лідеру, як правило, виділяють: гострий розум, тверду волю, кипучу енергію, організаторський хист, а також певні психологічні і соціальні якості.

Разом з тим часто протягом багатьох років, а то й всього життя видатний хист людей так і не затребується, не знаходить застосування. Все це, як зазначають психологи, зовсім не означає повне заперечення теорії рис. Ідею залежності лідерства від певних соціальних умов розвиває і обґрунтовує концепція ситуацій. Вона виходить з відносності множинності явища лідерства. Вимоги до лідерства здебільшого розвиваються залежно від становища держави: знаходиться вона в стані кризи чи розвивається стабільно. З точки зору ситуації, лідерські якості відносні – поведінка лідера, його позиції здатні в одній ситуації, але не придатні в іншій.

При цьому важливу роль в становленні політичного лідера відіграють функції політичного лідерства, до яких відносяться: інтегративна, координаційна та прагматична. Залежно від формалізованості функцій, їх змісту і характеру виконуваних завдань у механізмі політичного лідерства виокремлюють три блоки елементів. Перший – державний апарат управління і система врядування з відповідними регулятивами і розподілом обов'язків між різними органами влади. Другий блок складових механізму політичного лідерства являє собою систему неюридичних регулятивів діяльності політика (статут суспільної організації, партії, релігійні приписи і т. ін.), він формується під впливом інтересів соціального прошарку, на який спираються політики. Третій блок визначається сутністю зв'язків двох складових між лідером і рештою потенційних суб'єктів політичної дії. Характер таких зв'язків безпосередньо визначається змістом лідерської концепції, оскільки вона не тільки відображає політичні інтереси конкретного прошарку, а й здійснює зворотну дію.

Функціонування інституту політичного лідерства – показник динамічності політичних відносин, високого рівня розвитку суспільства, його політичної системи. Виникнення політичного лідерства в такому значенні містить прерогативи сучасних демократичних держав, що відрізняються від авторитарних, особливо тоталітарних держав чисельністю процесів інституалізації. Головна, вирішальна передумова існування демократичного суспільства і водночас один із конкретних його проявів – наявність у ньому сталого самовідтворюваного інституту політичного лідерства.

Політичне лідерство набуває характеру перманентної організованої дії, упорядкованого процесу з певною структурою відносин, ієрархій влади різних рівнів. Створюється розгалужена система існування політичних лідерів різного рівня і масштабу. Велику роль у формуванні політичного лідера відіграють як самі особистості лідера, так і певні політичні, соціально-економічні умови, що панують у суспільстві. Важливе значення мають також і типи режимів політичної влади, які переважають у суспільстві. Тоталітарно-авторитарні режими політичної влади служать диктаторові, він є правом і мірою влади в такій системі. Ліберально-демократичні режими обмежують та нормують діяльність демократичних лідерів, підтримують та охороняють їх.

Узагальнюючи результати теоретичного аналізу, зазначимо, що в Україні становлення інституту політичного лідерства перебуває у стані переходу від тоталітаризму до демократії, а отже – від політичного лідерства "за посадою" до політичного лідерства "за авторитетом". Цей перехід відбувається в умовах, коли ще діють стереотипи тоталітарної свідомості, які поняття "сильної влади" пов'язують з жорсткістю стилю політичного керівництва. Відповідно рекрутування лідерів усе ще здійснюється тією силою, яку прийнято називати "партією влади", що виникла як своєрідна неформальна спадкоємиця колишньої номенклатури. В Україні ще й нині при визначенні рейтингу політичних лідерів найвищі бали розподіляють за посадами, починаючи від президента, а відхід політиків у відставку автоматично посиляє їх у кінець рейтингової таблиці.

Становлення України як суверенної, соборної, демократичної держави – процес складний, довготривалий і далеко неоднозначний. Кардинальні зміни відбуваються в усіх без винятку сферах життя нашого суспільства, але найважливішими серед них були і залишаються ті, що стосуються свідомості громадян, їхньої життєвої позиції, участі у державотворчих процесах. Тільки такі позитивні кроки будуть сприяти прискореному соціально-політичному розвитку, формуванню нової генерації політичних і державних діячів, підвищенню соціальної активності співвітчизників та формуванню громадянського суспільства.

Висновки

Таким чином, в умовах, що склалися, сучасному українському політичному лідерові бракує тих якостей, які перетворюють лідера в особистість. Точніше, лідер тоді є лідером, коли він – особистість. У політичного лідера мають бути новаторська, зрозуміла програма і стратегія діяльності. По-новаторськи він має і діяти. Лідер – особистість повинен добре вміти висловлювати і боронити як власну думку і погляди, так і думки, і погляди своїх прихильників. Йому обов'язково мають бути притаманні відповідний рівень політичної культури, організаторських здібностей та вміння впливати на людей. Він не досягне успіху в політичній діяльності без власної команди – людей, які поділяють його думки, життєву позицію, стратегію.

Безумовно, сучасна Україна потребує передусім демократичних лідерів, але багато з них все ще сповідують і використовують авторитарні норми управління. Тому серед основних якостей сучасним політичним лідерам в Україні варто виокремлювати почуття національної самосвідомості і гордості, відчуття єдності зі своїм народом. Кожного політичного лідера характеризує не тільки уміння логічно і переконливо висловлювати свої думки, але й здатність захищати і обстоювати національні інтереси. Інакше кажучи, нині сучасній незалежній Україні необхідні політичні лідери не лише небайдужі до того, що відбувається в країні, а потрібні активні організатори конструктивних економічних, політичних і духовних перетворень, лідери – особистості, які повною мірою володіють технологіями суспільно-політичного будівництва держави.

Використані джерела

1. Бондарович О., Стегний А., Чурилов Н. Образ лидера: представление и предпочтение жителей Украины // Социс. – 2003. – № 3.
2. Бортніков В.І. Політична участь і демократія. Монографія. – Луцьк, 2007.
3. Головаха Е.И., Панина Н.В, Психология человеческого взаимопонимания. – К., 1989.
4. Дмитренко С.Т. Політична еліта і політичне лідерство // Політологічні читання. – 2001. – № 2.
5. Копець Л.В. Психологія особистості. – К., 2007.
6. Кухта Б. Політичний лідер. – К., 2000.
7. Луценко А. Метаморфози української еліти і лідерства. – Львів, 2009.
8. Ольшанский Д.В. Политическая психология. – М., 2002.
9. Палах П. Сучасні українські політичні лідери. – Львів, 2009.
10. Панина Н. Українське суспільство 1994 – 2005: Соціологічний моніторинг. – К., 2005.
11. Снар О. Соціально–психологічні моделі поведінки політичних лідерів // Соціальна психологія. – 2004. – № 1.
12. Скоблик Н. Відповідальність політичних лідерів. – К., 2000.
13. Соколов В.Н., Гелієва Я.Т. Політичне лідерство та український політикум // Політичні науки. – 2005. – Вип. 47.
14. Хоменко М. Образ політичного лідера в уявленні студентів // Соціальна психологія. – 2004. – № 1.
15. Валігорський П. Політичні виміри української еліти // Віче. – 1998. – № 6.
16. Головаха Е.И., Панина Н.В, Психология человеческого взаимопонимания. – К., 1989.
17. Донченко Е.А., Титаренко Т.М. Личность: конфликт, гармония. – К., 1989.
18. Журавський В., Кучеренко О., Михальченко М. Політична еліта України: теорія і практика трансформації. – К., 1999.
19. Копець Л.В. Психологія особистості. – К., 2007.
20. Кухта Б. Політичний лідер. – К., 2000.
21. Луценко А. Метаморфози української еліти і лідерства. – Львів, 2009.
22. Сенченко М. Національна еліта в умовах глобалізації // Персонал. – 2003. – № 10.
23. Скоблик Н. Відповідальність політичних лідерів. – К., 2000.
24. Чуку Т.С. Чого не вистачає правлячій еліті України? // Віче. – 1999. – № 6.

Polovets V.M.

THE PERSONALITY OF A POLITICAL LEADER

The problems of political leader's personality formation and his role in the modern independent Ukrainian state are raised.

Key words: *personality, leader, individual, typology, traits, status, state.*

Стаття надійшла до редакції 05.10.2012